صندوق‌های قرض‌الحسنه

آسیب‌شناسی، ساختار مناسب و راهکارهای اصلاحی

بخش دوم

حسین اسلامپور کریمی

اشاره

در بخش قبلی گفتیم که قرض‌الحسنه چیست، صندوق‌های قرض‌الحسنه چگونه بوجود آمدند و گسترش یافتند و چگونه در نظارت نهادهای رسمی قرار نگرفتند و برخی از آنها به تخلف پرداختند. لیستی از انواع تخلف‌های رایج در صندوق‌های قرض‌الحسنه مختلف را هم ارایه کردیم تا هم سپرده‌گذاران و متقاضیان قرض‌الحسنه در این صندوق‌ها هشیار باشند که در دام گناه و خلاف نیفتند و هم مسوولان اینگونه نهادهای متخلف بدانند که جامعه رو به هشیاری است و...

در این بخش به گذشته و حال کاری نداریم و تنها به ارایه راه حل می‌پردازیم. امید است که مفید باشد.

بانک و اقتصاد

برخی از فواید

در مطالبی که قبلاً از نظرتان گذشت، به تخلفات گسترده‌ای که بعضی از صندوق‌ها مرتکب شده و یا می‌شوند، اشاره شد. با یک تفکر سطحی و غیر کارشناسانه به نظر می‌رسد که با وجود این اشکالات وارد بر عملکرد این صندوق‌ها، راه حل مشکلات، تعطیل شدن آن‌هاست، ولی این منصفانه نبوده و نگارنده نیز هرگز بر این باور نیست، بلکه با تامل عمیق‌تر، نیاز مبرم به وجود این صندوق‌ها شدیداً احساس می‌شود. برای تایید این مدعا به برخی از فواید صندوق‌های قرض‌الحسنه اشاره می‌شود:

۱) توزیع مجدد درآمد: وقتی که افراد پردرآمد مبالغ مازاد بر نیاز خود را مدتی در اختیار صندوق‌های قرض‌الحسنه قرار می‌دهند، در واقع، از هزینه فرصت پول خود صرف نظر می‌کنند تا در امر اعطای تسهیلات به نیازمندان و محرومان و افراد کم درآمد به کار گرفته شوند. این عمل خداپسندانه "انفاق" محسوب می‌شود و اجر اخروی دارد و هزینه نگهداری و حفظ پول نیز مطرح نخواهد شد. افراد نیازمند هم با دریافت وام از صندوق‌ها احتیاجات خویش را رفع می‌کنند. به‌علاوه، جذب وجوه از افرادی که درآمد بالا دارند و اعطای وام به افراد نیازمند و کم درآمد، یک جریان درآمدی را فعال می‌کند که موجب توزیع مجدد درآمدها می‌شود. از این رو، روند توزیع ثروت و سرمایه در سطح کلان عادلانه‌تر می‌شود.

اگر فقط به تخلفات و پیامدهای سوءعملکرد بعضی از صندوق‌های قرض‌الحسنه متخلف نگاه کنیم، به‌نظر می‌رسد که تنها راه حل این معضل تعطیل‌شدن آنهاست، در حالی که...

۲) تثبیت نسبی قیمت‌ها: فرد یا خانوار به امید تحقق درآمد در آینده، از صندوق‌های قرض‌الحسنه وام دریافت می‌کند. همچنین اقدام به تهیه یا خرید کالاها و خدمات مورد نیاز خود می‌کند و بعد از تحقق درآمد، بدهی خود را به صندوق پس می‌دهد. اگر این وام نبود، آن کالا یا خدمات خریداری نمی‌شد، یا با تاخیر خریداری می‌شد. این فرایند به طور دایم ادامه دارد و تابع مصرف افزایش می‌یابد و به نوعی ثبات نسبی می‌رسد. حاصل این امر تثبیت نسبی سطح عمومی قیمت‌ها و تثبیت نسبی اقتصاد جامعه است.

۳) الزام مذهبی و دینی: مهم‌ترین علت وجود صندوق‌های قرض‌الحسنه که هدف اولیه آنها بوده است، همانا انگیزه مذهبی و دینی می‌باشد. قرض‌الحسنه به عنوان یک سنت حسنه در گذشته به صورت نوعی عقد بین فرد قرض‌دهنده و قرض‌گیرنده انجام می‌شد و این امر باارزش، سال‌های متمادی بین مسلمانان جهان به عنوان نوعی عبادت تلقی می‌شد و به قصد اجر اخروی انجام می‌شده است. جلوه‌های زیبایی از قرض‌الحسنه در کتاب آسمانی ما مسلمانان آمده است که در ادامه فقط به برخی از آنها اشاره خواهد شد:

الف) آیه ۱۸ سوره حدید: مردان و زنان انفاق کنند و آن‌ها که از این طریق به خدا قرض‌الحسنه دهند، برای آنها مضاعف می‌شود و (برای آنها نیز) پاداش پرارزشی خواهد بود.

ب) آیه ۱۱ سوره حدید: کیست که به خدا قرض نیکویی بدهد و از اموالی که خدا به او بخشیده است، انفاق نماید تا آن را برای او چندین برابر کند، و برای او پاداش فراوان و پر ارزشی است.

پ) سوره بقره آیه ۲۴۵: کیست که به خدا قرض نیکو دهد که خدا آن را برای وی چندین برابر کند و خداوند روزی بندگان را محدود و گسترده می‌سازد و به سوی او باز می‌گردید (و پاداش خود را خواهید گرفت).

ت) قسمتی از آیه ۱۲ سوره مائده: ...قرض‌الحسنه بدهید (در راه او به نیازمندان کمک کنید) گناهان شما را می‌پوشانیم و شما را در باغ‌های بهشت که نهرها از زیر درختان آن جاری است، وارد می‌کنیم.

ث) قسمتی از آیه ۱۷ سوره تغابن: ...اگر قرض دهید به خدا، قرض نیکو، زیاده می‌گرداند آن را برای شما و می‌آمرزد شما را و خداوند شکرپذیر و بردبار است.

ج) قسمتی از آیه ۲۰ سوره مزمل: ...اگر وامی دهید به خدا، وام نیکو، آنچه پیش می‌فرستید، برای خودتان از خوبی، می‌یابید آن را نزد خدا، بهتر و بزرگتر از جهت پاداش و آمرزیده خواهید شد...

در این آیات شریفه خداوند در مقام وام گرفتن ازما برآمده است و بر خلاف وام‌های معمولی که عین وام را پس می‌دهند، او چندین برابر، گاهی صدها برابر و گاهی هزاران برابر بر آن می‌افزاید، و گذشته از آن، اجر و پاداش اخروی هم می‌دهد. در این آیات، از قرض‌الحسنه به عنوان یک "انفاق ارزشمند" در کنار تکالیفی چون جهاد در راه خدا و خیرات و... تعبیر شده است. پروردگار عالم بی نیاز مطلق است و این بندگان مومن هستند که نیاز به وام دارند. بنابراین، این وام به بندگان خدا از سوی بندگان مومن دیگر، از افضل اعمال است و اجر و پاداش دارد[۱۱].

پیامبر اسلام (ص) و سایر معصومان نیز به قرض‌الحسنه اهتمام داشتند و بر آن تاکید می‌ورزیدند. قال رسول الله (ص): من اقرض مومنا قرضا ینظر به میسوره کان ماله فی زکاة و کان هو فی الصلاة من الملائکه حتی یودیة[۱۲]. یعنی رسول خدا می‌فرمایند: کسی که به مومنی قرض بدهد و منتظر بماند تا توانایی پرداخت پیدا کند، مال او زکات محسوب شده و خود او مشمول درود ملائکه است تا هنگامی که بدهکار وام خود را بپردازد.

یکی از راه‌های تقویت اعتماد عمومی نسبت به صندوق‌های قرض‌الحسنه، ایجاد ذخایر قانونی و احتیاطی از سوی صندوق‌هاست.

با توجه به مطالب فوق و تاکیدات مکتب اسلام و سایر فوایدی که شرح بیشتر آنها در این مقال نمی‌گنجد، وجود واسطه‌ای بین قرض‌دهنده و قرض‌گیرنده لازم است و آن هم صندوق‌های قرض‌الحسنه هستند و در صورت برچیده شدن این صندوق‌ها یکی از ابزارهای کارآمد در این زمینه از کشور سلب می‌شود و نزول اقتصادی را در جامعه خواهیم داشت.

علاوه بر این، بسیاری از این صندوق‌ها در طرح‌های کوتاه‌مدت و پروژه‌های کوچک نیز شرکت دارند. این پروژه‌ها که در حد توان مالی آنهاست، با تعطیلی صندوق‌ها، بلاتکلیف می‌ماند. همچنین، تا زمانی که در جامعه تقاضا برای چیزی وجود داشته

▲ جذب وجوه از افراد با درآمد بالا و اعطای وام به افراد نیازمند، موجب توزیع مجدد درآمدها می‌شود.

باشد، پیدایش و گسترش نهاد یا ارگانی برای پاسخگویی به این تقاضا، مورد توجه خواهد بود.

راهکارهای اصلاحی

در ادامه بعضی از راهکارهای اصلاحی برای رفع معایب و اشکالات فعلی وارد بر فعالیت‌های صندوق‌های قرض‌الحسنه پیشنهاد می‌شود:

۱) ایجاد اعتماد و امنیت فکری و مالی: صندوق‌های قرض‌الحسنه با بکارگیری حسابرسان متخصص و بازرسان زبده و دارای تحصیلات عالیه و همچنین، اقدام به شفاف سازی حساب‌ها در هر چند ماه یکبار از طریق مطبوعات و... می‌توانند تا حد زیادی امنیت مالی و فکری را در مشتریان تقویت کنند. نکته مهم‌تر آنکه، اگر این صندوق‌ها با عقد قراردادهایی با شرکت‌های معتبر بیمه، امانات مردم را تحت پوشش بیمه قرار دهند و با بازرسان بانک مرکزی و سایر سازمان‌های ذیربط همکاری نمایند، در آن صورت، مردم با اطمینان و اعتماد بیشتری به سرمایه‌گذاری و سپرده‌گذاری اقدام خواهند نمود. یکی از راه‌های تقویت این اعتماد نیز ایجاد ذخایر احتیاطی و قانونی از سوی صندوق‌ها است که به عنوان پشتوانه مالی در آینده موثر واقع شوند.

۲) رعایت اساسنامه و عنایت بیشتر به هدف معنوی: همان گونه که روشن است، بیشتر صندوق‌های قرض‌الحسنه در اوایل انقلاب و زمان کنونی با هدف رفع مشکلات نیازمندان و محرومان و پرداخت وام‌های بدون بهره یا کم بهره یا حتی بلاعوض به وجود آمدند، اما بسیاری از صندوق‌ها از اهداف اولیه و انسانی خود فاصله گرفته و گاهی به عنوان یک دلال واسطه‌گر به فکر سودآوری خود هستند. با توجه به تاکیدات و سفارش‌های اسلام در مورد مساله قرض‌الحسنه، بسیار پسندیده است که صندوق‌های قرض‌الحسنه، ضمن شناسایی دقیق‌تر نیازمندان، با رعایت کامل اساسنامه تاییدشده خود، توسط وزارت کشور، به اعطای تسهیلات در قالب وام‌های کوچک اقدام نمایند تا رسالت معنوی خود را بهتر و بیشتر انجام دهند.

۳) نظارت بانک مرکزی: نظر به اینکه خط مشی مالی و سیاست‌های پولی کشور در تمام شرایط اقتصادی ـ اعم از رکود اقتصادی، تورم، افزایش قیمت‌ها و... ـ به کمک کارشناسان ماهر اتخاذ می‌شود و بانک مرکزی بازوی فعال برای اجرای این سیاست‌ها و اهداف است و سیستم پولی کشور را تحت کنترل دارد، از این رو، بر صندوق‌های قرض‌الحسنه واجب و لازم است که تحت پوشش نظارتی و کنترل بانک مذکور درآیند تا همگام با سایر ارگان‌های اقتصادی موجب پیشرفت اقتصاد کشور شوند. از طرف دیگر، این نظارت می‌تواند به فعالیت‌های صندوق‌ها مفهوم قانونی و توجیه اقتصادی ببخشد تا در صورت بروز حوادثی مانند ورشکستگی، انتظار حمایت از دستگاه‌های نظارت کننده را داشته باشند. صندوق‌های قرض‌الحسنه باید با رعایت سقف اعتبارات و ایجاد حساب‌های ذخیره

قانونی و احتیاطی، رعایت مصوبات شورای پول و اعتبار، رعایت سایر دستورات بانک مرکزی و گزارش صحیح و درست عملکرد خود به بازرسان این بانک، نظارت و کنترل بانک مرکزی را کاملا پذیرا باشند.

۴) نظارت و ارشاد سازمان اقتصادی اسلامی: سازمان اقتصاد اسلامی ایران با هدف ایجاد و عرضه نمونه‌ای از بانکداری اسلامی پایه‌گذاری شده و به منظور هماهنگ‌سازی و تشکل فعالیت صندوق‌های قرض‌الحسنه و کمک به بازدهی بیشتر آنها، از بهمن ماه ۱۳۵۸ تشکیل شده است. نقش عمده این سازمان در ارتباط با صندوق‌های قرض‌الحسنه، ارشاد و هماهنگی آنهاست. برخی از مهمترین اقدامات این سازمان در این مورد عبارت است از:

الف) تهیه لوازم اداری و مصرفی این صندوق‌ها.

ب) تهیه فرم‌ها و دفاتر حسابداری یکسان برای صندوق‌های تحت پوشش.

پ) پرداخت وام برای تقویت بنیه مالی و افزایش میزان توانایی وام‌دهی آنها.

ت) پرداخت وام به صندوق‌هایی که برای تهیه محلی برای استقرار و فعالیت مشکل دارند.

ث) تامین کسری هزینه‌های آن دسته از صندوق‌های قرض‌الحسنه که توان پرداخت هزینه‌های واقعی خود را ندارند.

ج) آموزش کارمندان صندوق‌های قرض‌الحسنه برای رشد کارآیی بیشتر در امور حسابداری و اداری.

چ) ایجاد واحد هماهنگی صندوق‌های قرض‌الحسنه با همکاری گروهی از مسوولان و مدیران که با بررسی کمبودها و نیازهای صندوق‌ها اقدام به رفع آنها می‌کنند.

صندوق‌های تحت پوشش این سازمان، یک حساب جاری نزد سازمان اقتصاد اسلامی افتتاح و ذخایر احتیاطی و قانونی خود را در آن نگهداری می‌کنند. سایر ضوابط هم عبارتند از: صندوق‌های قرض‌الحسنه باید بین ۱۰ تا ۱۵ درصد کل موجودی خود را به صورت سپرده در نزد سازمان نگهداری کنند. همچنین به میزان ۷۰ درصد از وجوه حساب‌های پس‌انداز و ۵۰ درصد از کل مبالغ حساب‌های جاری را به عنوان وام کم بهره در اختیار نیازمندان قرار دهند(۱۳)

با توجه به مطالب یادشده که در مورد فعالیت‌های هماهنگ کننده و سازنده سازمان اقتصاد اسلامی بیان شد، به نفع تمامی صندوق‌ها است که تحت پوشش این سازمان قرار گیرند تا از مزایای مربوطه بهره‌مند شده و با تحکیم پشتوانه مالی خود، به هدف معنوی قرض‌الحسنه اهتمام ورزند. بدین ترتیب، عملکرد تمام صندوق‌های قرض‌الحسنه هماهنگ و موثر شده و بسیاری از مشکلات حل خواهد شد.

صندوق‌های قرض‌الحسنه باید با رعایت سقف اعتبارات و ایجاد حساب‌های قانونی و احتیاطی و رعایت دستورالعمل‌های نظارتی بانک مرکزی وگزارش درست عملکرد خود، نظارت وکنترل نظام پولی کشور را هم کاملاً پذیرا شوند.

۵) واگذاری کلیه فعالیت‌های بانکی به بانک‌ها: همان طور که اشاره شد، بسیاری از صندوق‌های قرض‌الحسنه نسبت به افتتاح حساب سپرده مدت‌دار در انواع مختلف اقدام کرده‌اند و می‌کنند، در حالی که این اقدام بر خلاف اساسنامه و برخلاف هدف اصلی آنها که قرض‌الحسنه است، می‌باشد، اما این وظیفه بانک است که سپرده‌های مدت‌دار را جذب نماید. بنابراین، شایسته است که صندوق‌های قرض‌الحسنه حساب‌های سپرده مدت‌دار را به بانک‌ها واگذار نمایند و هر گونه فعالیتی را که از وظایف بانک‌ها می‌باشد، رها نموده و به بانک‌ها بسپارند. درعوض، بانک‌ها هم افتتاح حساب‌های قرض‌الحسنه را به صندوق‌های قرض‌الحسنه واگذار نمایند. به این ترتیب، یک معاوضه دو طرفه و به نفع هر دو صورت می‌گیرد. پس بانک‌ها تخصصی‌تر شده و بانک‌های اسلامی به بازار سرمایه مبدل می‌شوند و سپرده‌های مردم در آبادانی و تولید و صنعت بکار گرفته می‌شود و درصدی از سود حاصل نیز به عنوان بهره قانونی و شرعی به صاحبان حساب پرداخت می‌شود، چون بانک‌ها به عنوان وکیل مردم، به‌سودآوری اقدام می‌نمایند و شبهه ربا برطرف خواهد شد. از طرف دیگر، صندوق‌های قرض‌الحسنه مردمی‌تر می‌شوند و سنت قرض‌الحسنه بیشتر رعایت می‌شود. لازم به ذکر است که این موضوع به صورت تئوری و نظری پیشنهاد شده و اجرای آن به قوانین متقن و همه جانبه نیازمند است که می‌توان از مجلس گرفت.

یکی دیگر از فعالیت‌های بانکی در مورد اوراق مشارکت و اوراق قرضه این است که معمولا یکی از بانک‌های تخصصی، پرداخت مبلغ و بهره مربوط را تضمین می‌کند. این بانک‌های عامل، با بانک مرکزی ارتباط مستقیم دارند. از ظاهر امر چنان بر می‌آید که به‌صلاح صندوق‌های قرض‌الحسنه نیست تابه‌این‌امر اقدام نمایند. شایسته‌تر است که این‌گونه فعالیت‌ها را به بانک‌ها واگذار نمایند و به هدف والای معنوی خود بپردازند و کارمزد واقعی از این "قرض حسن" را دریافت کنند.

پیشنهاد یک ساختار

در قسمت پایانی یک ساختار کلی برای صندوق‌های‌قرض‌الحسنه پیشنهادمی‌شود. امیدواریم که مسوولان مربوطه معضل موجود را به نحو احسن حل نموده و به کمک صندوق‌های قرض‌الحسنه بشتابند و برای قانونمند کردن آنها بکوشند.

در شرایط فعلی بهتر است که بانک مرکزی با یک بازرسی کلی از صندوق‌های قرض‌الحسنه، صندوق‌های متخلف را شناسایی کرده و با آنها برخورد حقوقی و قانونی و قضایی به عمل آورد. همچنین سایر صندوق‌های خیرخواه را در اتخاذ یکی از تصمیمات زیر یاری رساند:

الف) اگر قصد انجام فعالیت‌های سودآور بانکی دارند، باید طبق قانون و با اخذ مجوز تاسیس بانک و تحت نظارت بانک مرکزی فعالیت کنند و در قالب بانک‌های اسلامی بدون ربا عمل نمایند.

ب) اگر قصد قرض‌الحسنه و هدف والای انسانی و معنوی دارند، با توجه به تاثیرات عملکرد آنها بر اقتصاد کشور، باید از یک ساختار مطلوب پیروی کنند. این ساختار به صورت زیر خلاصه می‌شود و برای اجرای آنها علاوه بر قانون، باید تغییراتی در اساسنامه آنها داده شود تا متناسب با ساختار پیشنهادی بشود.

در این ساختار صندوق‌های قرض‌الحسنه در قالب "بانک قرض‌الحسنه" فعالیت می‌نمایند و با محوریت رفتارهای انسانی و معنوی بر اساس قرارداد قرض‌الحسنه، وجوه افراد سپرده‌گذار را دریافت و به دو صورت زیر نگهداری می‌کنند:

الف) سپرده جاری قرض‌الحسنه: با این سپرده، صاحبان حساب از خدمات حساب جاری استفاده کرده و مانده این حساب آنها در امور خیر و رفع مشکلات مالی دیگران به کار گرفته می‌شود. از سوی

دیگر، افتتاح این گونه حساب موجب می‌شود تا بانک قرض‌الحسنه از مزیت خلق پول به وسیله چک بهره‌مند شود و به آسانی ذخایر قانونی خود را تا اندازه‌ای پوشش دهد.

ب) سپرده پس‌انداز قرض‌الحسنه: با این حساب، افراد از هزینه نگهداری پول خود معاف خواهند شد و وجوه آن‌ها در این حساب‌ها حفظ و ذخیره می‌شود. صندوق‌ها هم این وجوه را به عنوان قرض عندالمطالبه و بدون بهره و امانت دریافت می‌دارند و به صورت قرض‌الحسنه به افراد نیازمند و محروم پرداخت خواهند نمود. در این امر خیر، صاحبان حساب هم ثواب اخروی دریافت خواهند نمود.

با این دو نوع حساب، منابع مالی بانک‌های قرض‌الحسنه تجهیز شده و آماده مصرف می‌شود. بانک‌های قرض‌الحسنه بیشتر سپرده پس انداز و سپرده جاری را پس از کسر ذخایر قانونی و احتیاطی، طبق دستور بانک مرکزی، با عقد قرارداد قرض‌الحسنه به نیازمندان وام می‌پردازند، و به صورت اقساطی یا غیر اقساطی، (درصورت امکان) و به طور یکجا بعد از مدتی، از وام گیرنده دریافت می‌کنند. با ایجاد بانک‌های قرض‌الحسنه، برخی از موسسات دولتی و خصوصی که به افراد مختلف قرض‌الحسنه می‌دهند، می‌توانند وجوه مربوطه را در اختیار این بانک قرار دهند تا این بانک نسبت به آن اقدام نماید.

در این ساختار پیشنهادی، حتا دولت نیز می‌تواند در شرایط خاص و غیرمترقبه مانند سیل، زلزله، آتش‌سوزی و... کمک‌های خود را از طریق این بانک‌ها انجام دهد. بانک‌های قرض‌الحسنه اولویت استفاده از وام قرض‌الحسنه را با توجه به نیازمندی متقاضی و بر حسب میانگین مانده حساب وی، تشخیص داده و اقدام می‌نمایند.

برای تشویق افراد نسبت به شرکت در این سنت حسنه، جوایز متعدد معنوی هم در نظر گرفته می‌شود. هزینه این جوایز از افزایش کارمزد واقعی وام‌ها تامین نخواهد شد، بلکه برای رفع هرگونه شبهه شرعی و هر گونه فشار مالی بر نیازمندان، این هزینه‌ها از کمک‌های دولت و موسسات خیریه و کمیته امداد و سازمان بهزیستی و سایر افراد خیر تامین می‌شود. بدیهی است که با این عمل مسوولیت دولت و موسسات یادشده، در قبال اقشار محروم جامعه کمتر خواهد شد. اهدای این جوایز به صورت قرعه کشی و در فضایی سالم و با صداقت کامل انجام می‌شود.

در این ساختار پیشنهادی، بانک‌های قرض‌الحسنه فعالیت‌های بانکی انجام نمی‌دهند و سایر عقود اسلامی غیر از قرض‌الحسنه و امور سرمایه‌گذاری مدت‌دار و اوراق مشارکت و قرضه و... در این ساختار پیشنهادی انجام نمی‌شود. سایر فعالیت‌هایی که فقط جنبه مالی داشته و سودهای کلانی دارند، ممنوع است. این بانک‌ها به طور کامل از مصوبات شورای پول و اعتبار پیروی نموده و پیوسته آمار مطمئن و قابل اعتمادی از عملکرد خود را در اختیار بانک مرکزی و بازرسان مربوطه قرار می‌دهند تا مورد حمایت کامل بانک مرکزی باشند. اشتراط هر گونه زیاده‌خواهی مفهومی ندارد و کلیه مانده‌ها و وجوه و امانات مردم در این بانک پیشنهادی بیمه هستند. سقف اعتبارات و کارمزدها نیز طبق ضوابط بانک مرکزی و شورای پول و اعتبار خواهد بود. هیچ‌گونه سوء استفاده‌ای در این بانک‌های قرض‌الحسنه صورت نمی‌گیرد و بالاخره محلی به تمام معنا برای "قرض‌الحسنه" خواهد بود.

امید است که کارشناسان و مسوولان نظام و هیات‌امنای صندوق‌های قرض‌الحسنه در رفع سایر معایب فعالیت‌های صندوق‌ها کوشا بوده و به تقویت نقاط قوت آن‌ها بپردازند و از ساختار پیشنهادی، حداقل به عنوان سرنخی برای حل این مشکل جامعه به بهترین وجه استفاده نمایند. ■

پانوشت‌ها

۱۱) تفسیر نمونه / جمعی از نویسندگان / صفحه ۳۲۳ تا صفحه ۳۳۵ با اندکی تغییر و تلخیص در الفاظ.

۱۲) العاملی، الحر / وسایل الشیعه / جلد ۱۳ / صفحه ۸۸ / حدیث ۳.

۱۳) والی نژاد، مرتضی / صندوق‌های قرض‌الحسنه، زمینه‌های پیدایی و روند تکوین / ماهنامه بانک و اقتصاد / شماره ۲۳ / صفحه ۱۷.

برگه اشتراک

تاریخ .....

نام و نام خانوادگی مشترک: .....

سن: ..... تحصیلات: ..... شغل: .....

شماره‌های درخواستی: از شماره ..... تا شماره .....

نشانی پستی: .....

شماره تلفن تماس: .....

مشترک گرامی

* هزینه اشتراک مجله برای ششماه ۱۸۰۰۰ ریال و برای یک سال ۳۶۰۰۰ ریال است. لطفاً هزینه اشتراک را به حساب بانکی شماره ۲۷۸۹۰۳۰۰۱ نزد شعبه سامان بانک تجارت (کد ۳۲۴) واریز کنید و فتوکپی رسید بانکی را همراه با برگه اشتراک تکمیل‌شده به نشانی زیر بفرستید:

تهران / خیابان حجاب /کوچه سوم / شماره ۲+۱۱ / صندوق پستی: تهران / ۱۴۱۵۵-۵۵۴۸